

О. С. СИТНИК

**Мустьєрська стоянка Пронятин
поблизу Тернополя**

Середнє Придністров'я — виключно благодатний район для заселення і господарської діяльності первісних колективів. Це один з найбагатших палеолітичних регіонів СРСР¹. Проте територія Західного Поділля періоду нижнього палеоліту, густо насичена лівими притоками Дністра мало вивчена. А між тим зручні для полювання глибокі долини Стрипи, Серета, Нічлави, Збруча та інших меридіальних притоків були заселені людиною в середньопалеолітичний час².

Долини цих річок характеризуються співпаданням яружно-балочного і надзаплавно-терасового типів місцевості з крутими схилами в яких відшаровуються корінні породи³. Тут, у відкладах верхньої крейди (сеноманський та туронський яруси), поряд з мергелями та вапняками зустрічаються скупчення чорного кременю⁴.

Ландшафтно-кліматичні умови Західного Поділля в період плейстоцену сприяли ранньому освоєнню земель, своєрідній осідлості первісних мисливців, відносній довготривалості поселень і розвитку місцевої крем'яної індустрії. Це документується пам'ятками молодівської культури, яка тривала, розвиваючись на місцевій основі, протягом всього палеоліту⁵.

Нову стоянку мустьєрського часу відкрито 1977 р. палеолітичною експедицією Тернопільського краєзнавчого музею під керівництвом автора на високому (40—50 м) крутому правому березі Серету, у 800 м північно-східніше околиць с. Пронятин, в 4 км північніше м. Тернополя в уроч. Гора Круча.

Як палеолітичний пункт стоянка відома з 1969 р., коли в кар'єрі Великоглибочицького цегельного заводу трапились кістки великих викопних тварин. Місце знахідки обстежувалося працівниками відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР (О. П. Черниш, В. П. Савич) та Тернопільського краєзнавчого музею (І. П. Герета). У підніжжі гори на глибині 3—4 м від сучасної поверхні, в товщі вапнякового щебеню виявлено два бивні мамонта, фрагменти кісток північного оленя та кілька невиразних крем'яних виробів, на основі яких об'єкт був попередньо датований пізньопалеолітичним часом і згадувався в літературі під назвою «Великий Глибочок»⁶.

Пам'ятку переіменовано, оскільки Великоглибочицький цегельний завод, від якого пішла перша назва пункту, перестав існувати, а ділянка землі з залишками культурного шару, за сучасним адміністративним поділом, належить с. Пронятин.

Гора Круча являє собою урвисту східну частину невеликої підовальної височини, яка, піднімаючись в околицях згаданого села, поступово знижується в напрямку північного заходу.

Стоянка розміщена в басейні середньої течії ріки, яка плине в меридіальному напрямі, мандруючи серед горбисто-яружної системи Подільського плато. Лівобережжя утворене широкою заплавою (300—400 м) з озерцями, чагарниками, очеретом. Лівий берег поступово піднімається до 40—50 м над рівнем ріки.

Підйомний матеріал (28 екз.) трапився в середній частині кар'єроподібного схилу в вимойнах шести поздовжніх паралельних траншей, залишених працівниками заводу (рис. 1). В першій (з півдня) траншеї стічна вода вимила глибокий (до 15 м) рівчак. Північно-східна частина

схилу вибрана досить глибоко. Траншеї тут суцільні, а вода створила сітку дрібних рівчаків. На поверхню в підосвіті гори виступають верстви крейдових мергелів та прошарок черепашкового вапняку.

Закладений невеликий розкоп та кілька шурфів (76 м²), орієнтованих за сторонами світу, в верхній частині гори дали можливість виявити на глибині 2,3—2,45 м від дійсної поверхні схилу малопотужний (15—30 см) культурний шар, а також описати розріз геологічних нашарувань (рис. 2б). Спеціальних геологічних досліджень місцезнаходження, на жаль, проведено не було. Варто лише відзначити слабку диференціацію верхніх четвертинних горизонтів на загальному геоморфологічному профілі правого берега річки. Помітні на поверхні схилу терасоподібні виступи несуть, ймовірно, літологічний генезис, оскільки різкових терас у даному районі Серету не виявлено.

Шар знахідок простягався на розкопаній площі майже паралельно схилу гори, відтворюючи сучасний рельєф, під кутом приблизно 10—20° відносно нульової. Детальна фіксація глибин крем'яних виробів показала, що більшість речей (понад 70%) лежала в тонкому (до 15 см) жовто-коричневому збуруватим відтінком прошарку, який відрізняється за кольором та механічним складом від інших нашарувань. Амплітуда вертикальної насиченості коливається в межах до 40 см. Дуже рідко кремені перекривались і, як правило, в плані рештки рівномірно розсіяні на незначній відстані між собою, не утворюючи скупчень.

Під час розкопок 1979 р. в шурфі (2×2 м), закладеному в верхній частині схилу на глибині 2,1—2,3 м, виявлено інтенсивне скупчення крем'яного матеріалу, характерного для виробничого центру стоянки. Всього в шурфі зібрано 846 виробів, серед них 7 нуклеусів, 298 відщепів, 37 пластин, 126 різних аморфних уламків, 464 скалки і лише 6 знарядь скреблово-ріжучого призначення. Дрібні скалки, лусочки перекривали одна одну, нашаровуючись у кілька горизонтів загальною товщиною до 20 см. Більшість зустрінутих предметів — уламки, відщепи і пластини невеликих розмірів, аморфні, зубчасто-гострокутні, тонкопрофільні або ж занадто масивні, які не могли бути застосовані в будь-якій механічній операції. Тут же, в горизонті знахідок дрібні вуглики, розсіяні на всій площі шурфа. Стратиграфічно матеріал залягав в чітких темно-коричневих гумусних прошарках (2—5 см).

Враховуючи сказане, слід вважати вивчений культурний шар неперевідкладеним, тим більше що слідів природного сортування і механічного руйнування не виявлено.

Фауна в культурному шарі представлена фрагментами одного зуба носорога (*Coelodonta antiquitatis* Blum) та частинами трубчастих кісток невизначеної тварини (визначення Н. Г. Білан).

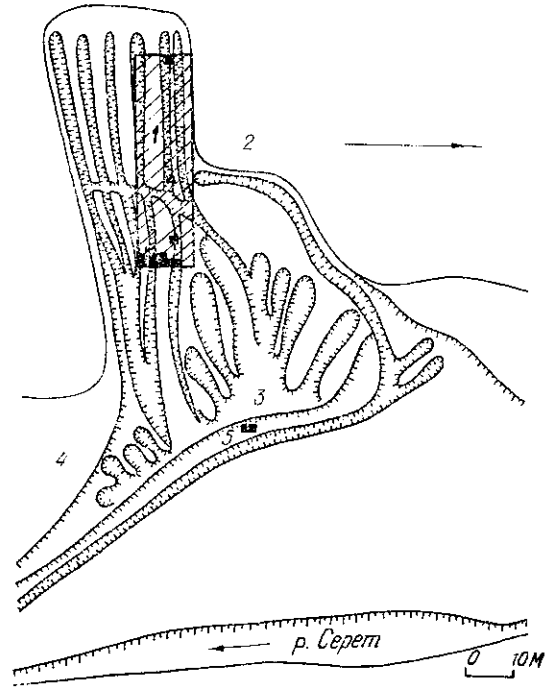

Рис. 1. Карта-схема розташування стоянки Протинтин:

1 — розкопки 1977—1978 р.; 2 — оране поле; 3 — перевідкладені верхні суглинки; 4 — площа задернована; 5 — місце знахідок 1969 р.

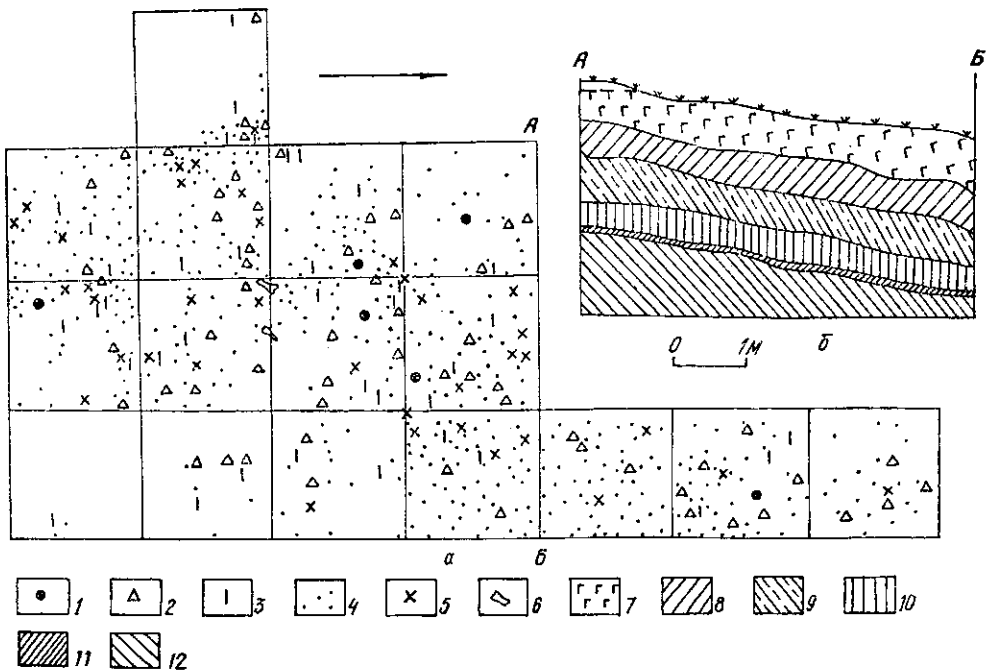

Рис. 2. План і розріз розкопу:

а — горизонтальний план розміщення культурних залишків; б — схематичний розріз нашарувань по лінії А—Б; 1 — нуклеуси; 2 — знаряддя праці; 3 — пластини; 4 — відщепи; 5 — природні, невизначені та нуклеоподібні уламки; 6 — фауністичні залишки; 7 — сучасний ґрунт, чорнозем (0,65 м); 8 — світло-коричневий кротовинний суглинок (0,55 м); 9 — темно-жовтий лесовий суглинок (0,65 м); 10 — світло-жовтий ущільнений лес з карбонатними та залізними включеннями (0,4 м); 11 — жовто-коричневий з буруватим відтінком прошарок суглинку (0,15—0,30 м); 12 — темно-коричневий суглинок.

Сировиною для виготовлення інвентаря служив місцевий конкреційний кремій. Жовна використовувались невеликі (найбільша пластина 9,5 см), вкриті переважно білою кіркою 0,1—1 см, яка складається з кальциту і халцедону⁷. На зламі кремій чорний, темно- або ясно-сірий, деколи з жовтим чи коричневим відтінком. Більшість заготовок сколото з високоякісного чорного крейдяного кременю.

Усі вироби злегка патиновані під голубий колір, лише окремі екземпляри без патини, що дозволяє говорити про відносно швидкий темп акумуляції лесоподібних суглинків. Розміри знайдених крем'яних речей групуються основною масою в таких показниках: довжина 3—8 см, ширина 2—5,5 см, товщина 0,3—1,2 см. Переважна більшість знарядь сформована на відщеплах та пластинах довжиною понад 5 см (рис. 3).

Загальна кількість предметів у збірці мустье (785 екз.) вказує на незначну насиченість культурного шару (в середньому 10 екз. на 1 м²), але, враховуючи, що 3 шурфи (2×2 м) не дали матеріалу зовсім, варто вважати шар знахідок дещо багатшим (рис. 2а).

Характеристика крем'яного матеріалу⁸: *напівфабрикати*: нуклеуси 6, нуклеусоподібні уламки 4; *сколи-заготовки*: відщепи примітивні 295, відщепи протопризматичні 92, відщепи леваллуазькі 60, пластини примітивні 26, пластини протопризматичні 17; *відходи*: невизначені уламки 42, скалки, лусочки 172 (всього 714).

Нуклеуси (рис. 4). Основу складають радіальні однобічні сплюснені округло-овальні форми. У 4 заготовок зворотня поверхня покрита незайманою жовняною кіркою (рис. 4, 1, 5, 6), є два радіально-двобічних (рис. 4, 3, 4). Максимальні параметри нуклеусів (7×8×2 см) і мінімальні (4,5×4 м×1,2 см) з наявністю густої сітки негативів від дрібних відщепів на робочій поверхні стверджують їх повну спірацьованість. Є один леваллуазький черепахоподібний нуклеус (рис. 4, б)

з негативом останнього завершуючого сколу, явно невідлого з причини, очевидно, малих розмірів залишкового напівфабрикату.

Відбивні площини на нуклеусах переважно дрібнофасетовані, рідше гладко збиті. Попереднє розщеплення кременю полягало в одnobічному оформленні поверхні жовна або відповідного уламку з метою зняття за один цикл одного-двох запланованих виробів. Це була леваллуазька техніка сколювання⁹.

Подібні нуклеуси у великій кількості трапилися в четвертому шарі Молодове I¹⁰; 11, 12, 12а шарах Молодове V¹¹ правого берега Дністра. Дещо схожі дископодібні нуклеуси знайдено й на лівому березі середньої течії Дністра поблизу с. Сокіл Хмельницької обл.¹² та в Касперівцях Заліщицького р-ну Тернопільської обл.¹³

В Криму нуклеуси аналогічних форм досліджені на стоянці Шайтан-Коба — одно-, двобічні, леваллуазькі заготовки з першого горизонту та зі схилу¹⁴.

Типологічно близькі нуклеуси дископодібні та леваллуазькі широко відомі й в інших географічних районах ЄСРР: на Десні¹⁵, Дніпровському Надпоріжжі¹⁶, на Кавказі¹⁷, в Середній Азії¹⁸.

Варто зауважити, що з подібних нуклеусів не завжди сколювались подібні пластини і відщепи (табл. 1).

Переважає більшість знарядь Пронятинської стоянки (87,3%) оформлена на леваллуазьких сколах, в складі яких привертають особливу увагу чотири гостроконечники. Гострокутна половина у одного обламана; збережена базальна частина являє собою леваллуазький відщеп з центробіжною огранкою спинки, фасетованою відбивною площиною в формі «шляпи жандарма» та суцільною крайовою лицевою ретушшю (рис. 5, 11).

Ще один гостроконечник (рис. 6, 1) має листоподібну форму. Він трикутний у перерізі, розміром 8,5×6×1,5 см, прямовисний у профілі з заполірованим кінчиком. Як і третій гостроконечник (рис. 6, 2) він нагадує ретушним оформленням конвергентне скребло, але заполірований, відносна масивність та видержана прямовисність вказують на ударно-проколююче функціональне призначення останніх. Ще одне знаряддя цього типу (рис. 6, 3) утворене на леваллуазькому повторному відщепі з частковою лусковою ретушшю та заполірованим кінцем.

Схоже на гостроконечник знаряддя показане на рис. 6, 9, проте незначна товщина та вигнутий профіль дають більше підстав віднести його до типу двояковипуклих скребел-ножів. Якоюсь мірою атиповим гостроконечником може здатись знаряддя на рис. 6, 6 з обламаним боковим гострим кінцем, але справедливніше буде рахувати це знаряддя поздовжньо-випуклим скреблом-ножем.

Необхідно назвати 8 знарядь з скобелеподібними виїмками (рис. 6, 4, 7). Виїмки невеликі, крутофасетовані, розміщені переважно з гладкого вентрального боку. На одному леваллуазькому відщепі дві фасетовані виїмки, розміщені одна біля одної, формують знаряддя, по-

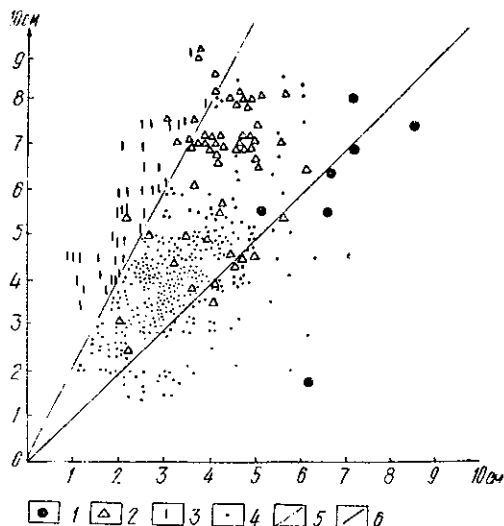

Рис. 3. Графік обліку абсолютних величин крем'яних виробів (лише цілі речі):

1 — нуклеуси; 2 — знаряддя праці; 3 — пластини; 4 — відщепи; 5 — діагональ співвідношення пластин; 6 — діагональ співвідношення між відщепами, довжина яких більша або менша за ширину.

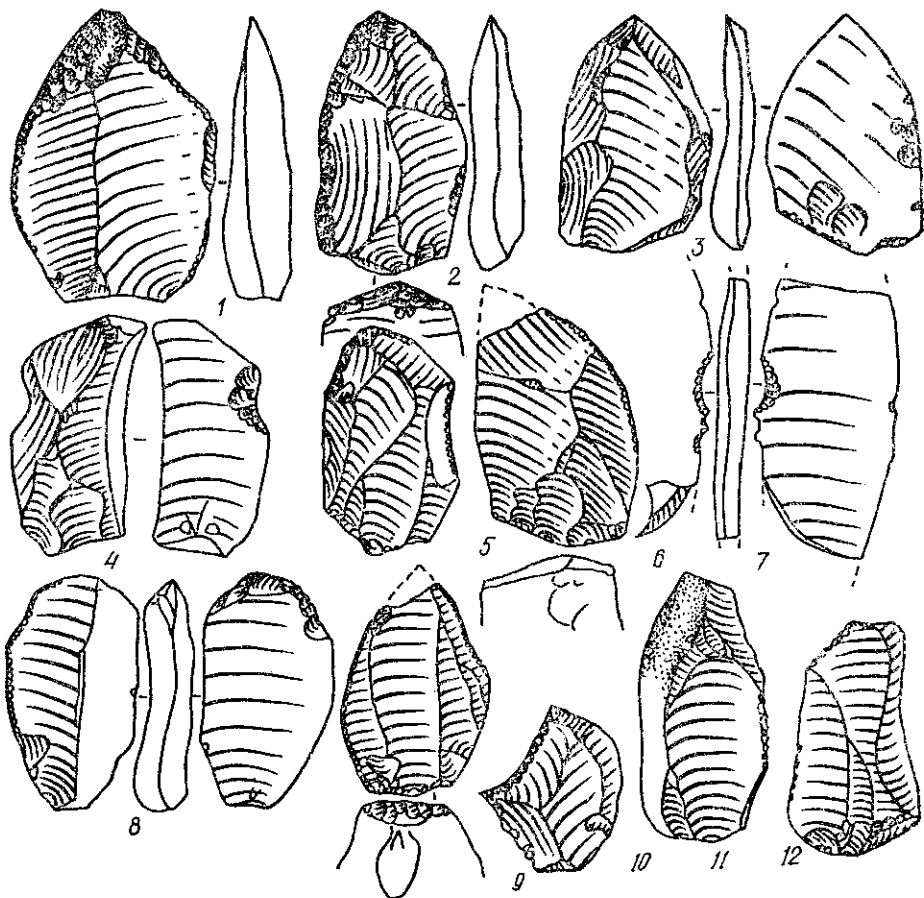
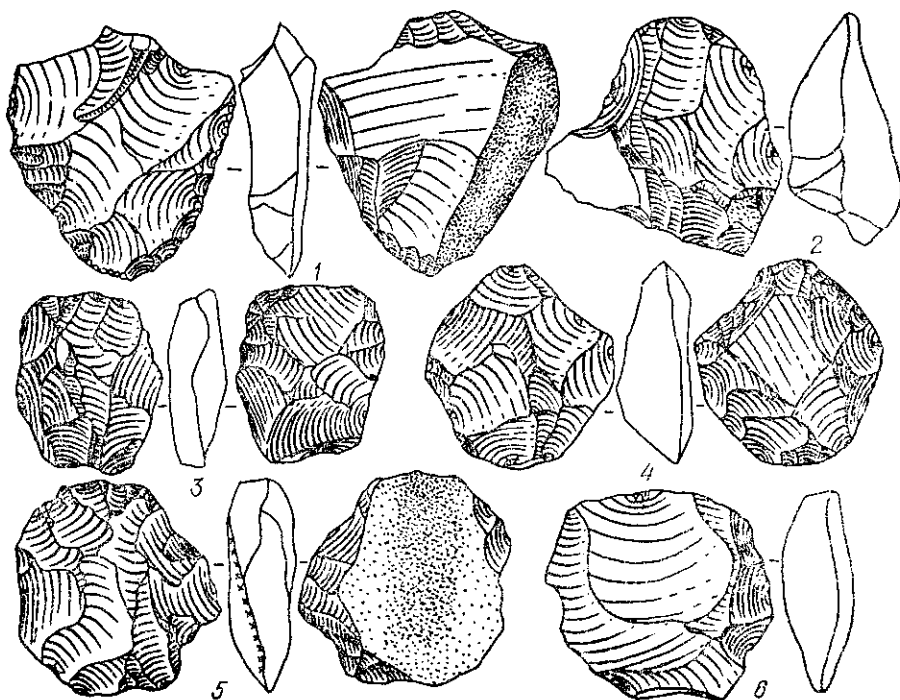

Рис. 4. Нуклеуси (1—12)

Таблиця 1. Морфологічний список знарядь праці стоянки Пронятин (1977, 1978 рр.)

Тип знаряддя	Ретуш			Всього
	ляцева	вентральна	альтернативна	
Гостроконечники				
підтрикутні	3	—	—	3
листоподібні	1	—	—	1
Проколка				
бокова	1	—	—	1
Пилки зубчасті				
поздовжньо-прямі	1	1	—	2
Скобелі				
поперечні	1	1	—	2
поздовжні	2	3	—	5
поздовжньо-подвійні	—	1	—	1
Скребла-ножі				
підтрикутні	6	—	—	6
овальні	3	—	—	3
напівсегментоподібні	1	—	1	2
двояковипуклі	1	—	—	1
подвійно-прямі	1	—	—	1
поздовжньо-скісні	—	1	—	1
поздовжньо-прямі	8	4	—	12
поздовжньо-випуклі	10	3	1	14
поздовжньо-звивисті	6	—	1	7
поздовжньо-ввігнуті	4	1	—	5
поперечно-прямі	1	1	—	2
Скобель-різець	—	1	—	1
Скребло-ніж-різець	1	—	—	1
Всього	51	17	3	71

дібне до скобеля-різця (рис. 5, 10). В цілому скобелі не дають комплексу — робочі ділянки різнокаліберні, виражені не чітко.

Малоподібні в колекції також зубчасті вироби (рис. 6, 11, 12). Зубчики частково заполіровані, робочі краї прямі, скошені. Обидва вироби на пластинах мають більш-менш масивний природний обушок, що зближує ці знаряддя з ножами.

В інвентарі місцезнаходження є також проколка, оформлена на невеликому відщепі з бокової сторони (рис. 6, 10) та маловиразне комбіноване знаряддя скребло-ніж-різець. Переважають скребла-ножі (56 екз. — 78,8%). Визначити окремо скребла і ножі без спеціальних трасологічних досліджень здається неможливим. Варто лише виділити в окрему групу ножі з жовняним обушком (рис. 5, 4; 6, 8), але говорити з певністю про їх однофункціональне призначення ми не можемо. До загальної характеристики скребел-ножів слід додати, що фрагментованих знарядь мало, майже всі леваллуазькі сколи цілі, з незначними випадковими зламами. Ілюструються скребла-ножі поздовжньо-прямі (рис. 5, 12; 6, 5), поздовжньо-випуклі (рис. 5, 1, 5—9), поздовжньо-звивисті (рис. 5, 2), напівсегментоподібні (рис. 5, 3), поперечно-прямі (рис. 5, 13).

Найближчі й найточніші аналоги інвентаря стоянки Пронятин знаходяться в мустьєрських комплексах Молодове I (шари 1—5)¹⁹ і Молодове V (шари 11—12)²⁰. Загалом для мустьє Середнього Придністров'я характерна класична техніка леваллуа, хоча поряд співіснував інший (протилежний) тип середньопалеолітичної культури — зубчасте мустьє²¹.

Значну подібність до матеріалів Пронятин можна спостерігати в леваллуазькому комплексі Скубової Балки Дніпровського Надпоріжжя (особливо напівсегментоподібні ножі з обушком)²², Шайтан-Коби в Криму²³ (хоч леваллуазькі вироби кримських стоянок відрізняються

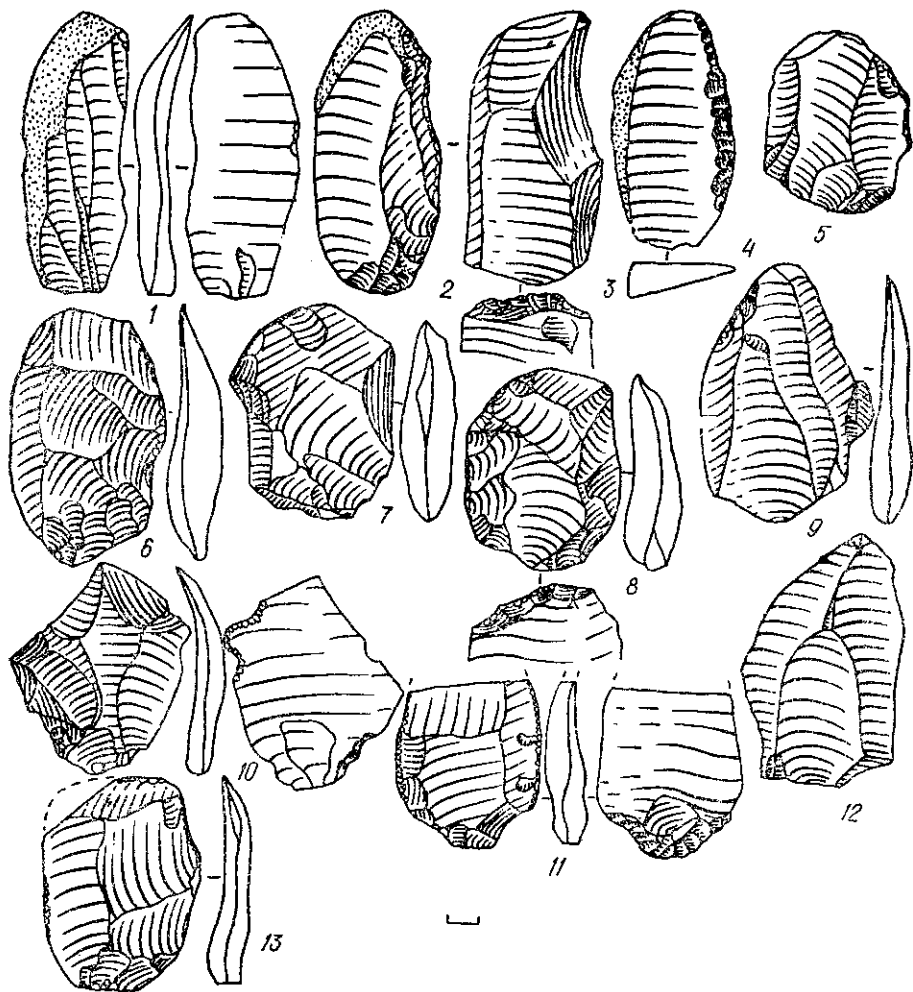

Рис. 6. Крем'яні знаряддя праці (1—13)

атиповими, дещо недосконалими формами), частково на Кавказі²⁴, де особливої ознаки леваллуа набуває видовжено-пластинчастий стиль, і, як випадково схожі вироби, — на пам'ятках басейну р. Реут в Молдавії (Варварівка VII)²⁵.

Ретур на знаряддях Пронятинської стоянки дрібна, часткова. Як правило, вона несе функції легкої підправки і усунування незначних дефектних частин, прямуючи за формою предмета, рідше — підгострення робочих країв. Леваллуазька техніка розщеплення наперед визначає гострі ріжучі краї заготовок, тому потреб у значному переоформленні знарядь не було. Деколи ретушню вирівнювали або заокруглювали леза виробів, а в цілому це крайова, дорсальна чи вентральна, однорядна, плска чи полога, іншими словами, допоміжна до форми знарядь ретуш, характерна для мустье з леваллуазькими традиціями (табл. 2).

Масовий матеріал, як вказувалось, припадає на відщепи та пластини без додаткової обробки, аналіз яких має важливе значення. Очевидно, подібні «відходи виробництва» дають найбільш повне уявлення про комплекс. Процентна характеристика відщепів та пластин показує спосіб розщеплення, тип індустрії, ефективність виробництва та ін. Проте в даній публікації таку характеристику дати неможливо, оскільки розкопана лише частина цілого комплексу.

Таблиця 2. Кількісний та процентний склад відбивних площин, помічених на відщепах та пластинах *

Відбивна площина	Відщепи		Пластини		Всього
	кількість	процент	кількість	процент	
Природні	32	7,1	3	7	35
Гладкі	105	23,5	9	20,9	114
Поздовжньо-підправлені	10	2,2	—	—	10
Двогранні					
прямі	9	2	1	2	10
виуклі	6	1,3	—	—	6
вигнуті	2	0,4	—	—	2
Багатогранні					
прямі	—	—	—	—	—
виуклі	14	3,1	—	—	14
вигнуті	8	1,8	—	—	8
Фасетовані					
прямі	56	12,5	4	9,3	60
виуклі	48	10,7	7	16,3	55
вигнуті	13	2,9	—	—	13
«Пожовані»	7	1,6	2	4,6	9
Невизначені	137	30,5	2	4,6	154
Всього	447	100	43	100	490

* Найгодовніші індекси даної індустрії: леваллуа — 22,8; протопризматичної техніки — 21,4; пластин — 8,7; підправки відбивних площин, широкі — 64; підправки відбивних площин, вузькі — 34; скребел-ножів — 78,8.

Підсумовуючи сказане, слід зробити попередні висновки. Розкопана ділянка є частиною периферійної площі невеликого літнього стійбища-майстерні відкритого типу. Поселенці полювали на холодолюбивих тварин: мамонта, носорога, північного оленя та ін.

За характером розщеплення крем'яних жовен (дископодібно-радіальна та леваллузька техніка) та способом оформлення знарядь праці індустрія стоянки Пронятин демонструє високу ступінь подібності з матеріалами дністровських стоянок Молодове I (шари 1—5) і Молодове V (шари 11, 12), що наводять на думку про їх генетичний зв'язок. Повторна обробка характеризується адекватними прийомми. Основні форми знарядь праці кількісно і якісно співпадають. Зубчасті та виїмчасті вироби поодинокі і атипові. Процентний склад пластин на молодовських стоянках дещо більший, є велика кількість протопризматичних нуклеусів, більше знарядь пізньопалеолітичного типу, тому місцезнаходження Пронятин можна попередньо датувати другою половиною мустьєрського часу.

А. С. СЫТНИК

Мустьєрская стоянка Пронятин вблизи Тернополя

Резюме

В статье даны предварительные результаты полевых исследований 1977 и 1978 гг. новооткрытой мустьерской стоянки Пронятин у одноименного села на правом берегу р. Серет в Тернопольской обл.

Характеризуются непо потревоженный культурный слой, условия залегания остатков, анализируются полуфабрикаты, первичная и вторичная обработка кремневых орудий.

Заметной особенностью комплекса являются леваллуазская техника расщепления, преобладание орудий на отщепах, высокий уровень фасетирования ударных площадок, наличие тонкой краевой ретуши, доминирующее число орудий больших размеров (свыше 5 см), что генетически роднит этот пункт с известными мустьерскими стоянками на Днестре Молодове I (слои 1—5) и Молодове V (слои 11 и 12).

Материал Пронятин может быть предварительно датирован второй половиной мустьерского времени.

¹ Величко А. А., Иванова И. К., Муратов В. М. Геологическая история Русской равнины, Крыма и Кавказа в плейстоцене и возраст палеолитических культур. — В кн.: Природа и развитие первобытного общества на территории Европейской части СССР. — М., 1969, с. 24; Черныш А. П. Палеолитические стоянки Приднестровья и условия жизни их обитателей. — В кн.: Природа и развитие первобытного общества на территории Европейской части СССР. — М., 1969, с. 103.

² Черныш А. П. Палеолит и мезолит Приднестровья. — М., 1973, с. 60:

³ Геренчук К. И. Западно-Подольская область. — В кн.: Физико-географическое районирование Украинской ССР. — Киев, 1968, с. 196.

⁴ Бондарчук В. Г. Геология Украины. — К., 1959, с. 288—290; Заморій П. К. Четвертинні відклади Української РСР. — К., 1961, с. 64.

⁵ Черныш О. П. Дослідження найнижчих мустьєрських шарів стоянки Молодове V в 1962, 1964 рр. — Археологія, 1971, вип. 1, с. 20.

⁶ Герета І. П., Харитонов Є. А. Дослідження археологічних пам'яток в Західному Поділлі: — В кн.: Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. — Львів, 1970; Черныш А. П. Палеолит и мезолит Приднестровья. — М., 1973, с. 60.

⁷ Лазаренко Є. К., Сердобольський Б. І. Мінералогія Поділля. — Львів, 1969, с. 57—59.

⁸ Гладилін В. Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы. — Киев, 1976, с. 66—76.

⁹ Гладилін В. Н. К вопросу о технике леваллуа. — В кн.: Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. — Л., 1977, с. 29.

¹⁰ Черныш А. П. Ранний и средний палеолит Приднестровья. — М., 1965, с. 50.

¹¹ Там же, с. 81, рис. 51, 3, 5; с. 86, рис. 54, 1—4; с. 92, рис. 60, 1—3.

¹² Черныш А. П. Некоторые итоги исследований палеолита Поднестровья (1946—1957). — В кн.: Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и РНР. — Кишинев, 1960, с. 8, рис. 3.

¹³ Черныш А. П. Палеолит..., с. 46.

¹⁴ Колосов Ю. Г. Шайтан-Коба — мустьєрська стоянка Криму. — К., 1972, с. 28, рис. 10; с. 29, рис. 12; с. 31, рис. 13; Колосов Ю. Г. Изучение материалов из Шайтан-Кобы. — МИА, 1971, № 173, с. 165, рис. 3, 1—3.

¹⁵ Заверняев Ф. М. Нуклеуси Хотильовського середньопалеолітичного місцезнаходження. — Археологія, 1973, № 9, с. 57, рис. 2; с. 58, рис. 3:

¹⁶ Смирнов С. В. Леваллуазькі комплекси Дніпровського Надпоріжжя. — Археологія, 1972, № 5, с. 57, рис. 2.

¹⁷ Любин В. П. Мустьєрские культуры Кавказа. — Л., 1977, с. 31, рис. 14.

¹⁸ Ранов В. А. К изучению мустьєрской культуры в Средней Азии. — МИА, 1971, № 173, с. 213, рис. 1.

¹⁹ Черныш А. П. Ранний..., с. 50, 90—95.

²⁰ Там же, с. 90—95.

²¹ Анисюткин Н. К. Раннемустьєрское местонахождение Осыпка и некоторые вопросы зубчатого мустье в междуречье Днестра и Прута. — В кн.: Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. — Л., 1977, с. 10.

²² Смирнов С. В. Вказ. праця, с. 60, рис. 3, 1, 6.

²³ Колосов Ю. Г. Шайтан-Коба..., с. 78, рис. 33, 2, 4, 7.

²⁴ Любин В. П., Соловьев Л. Н. Исследование Малой Воронцовской пещеры на Черноморском побережье Кавказа. — МИА, 1971, № 173, с. 34, рис. 15, 4, 12; Любин В. П. Нижний палеолит. — В кн.: Каменный век на территории СССР: — М., 1970, с. 32, рис. 5.

²⁵ Кетрару Н. А. Палеолитические и мезолитические местонахождения в бассейне р. Реут. — В кн.: Антропология Молдавии. — Кишинев, 1969, с. 43, табл. VII.

О. Г. ВАНГОРОДСЬКА

Вироби з янтарю

в культурах енеоліту і бронзи України

Важливими факторами розвитку стародавніх суспільств були обмін і торгівля. При розробці питань обміну велике значення мало картографування пунктів знахідок виробів з рідкісних матеріалів: обсидіану, нефриту, лазуриту, янтарю тощо з врахуванням місця добування та поширення знахідок. Такий метод дає можливість судити про переміщення від джерел добування й виробництва, встановити ареал впливів сировинних джерел та виявити напрями стародавніх торговельних шляхів, в яких велику роль відіграла річкова система.

В Європі прикладом обміну прикрасами з рідкісних і цінних матеріалів може служити розповсюдження виробів з янтарю. Янтар —